De anatomische les

H. Marsman

bron
H. Marsman, *De anatomische les*. C.A.J. van Dishoeck, Bussum 1926

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/mars005anat01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

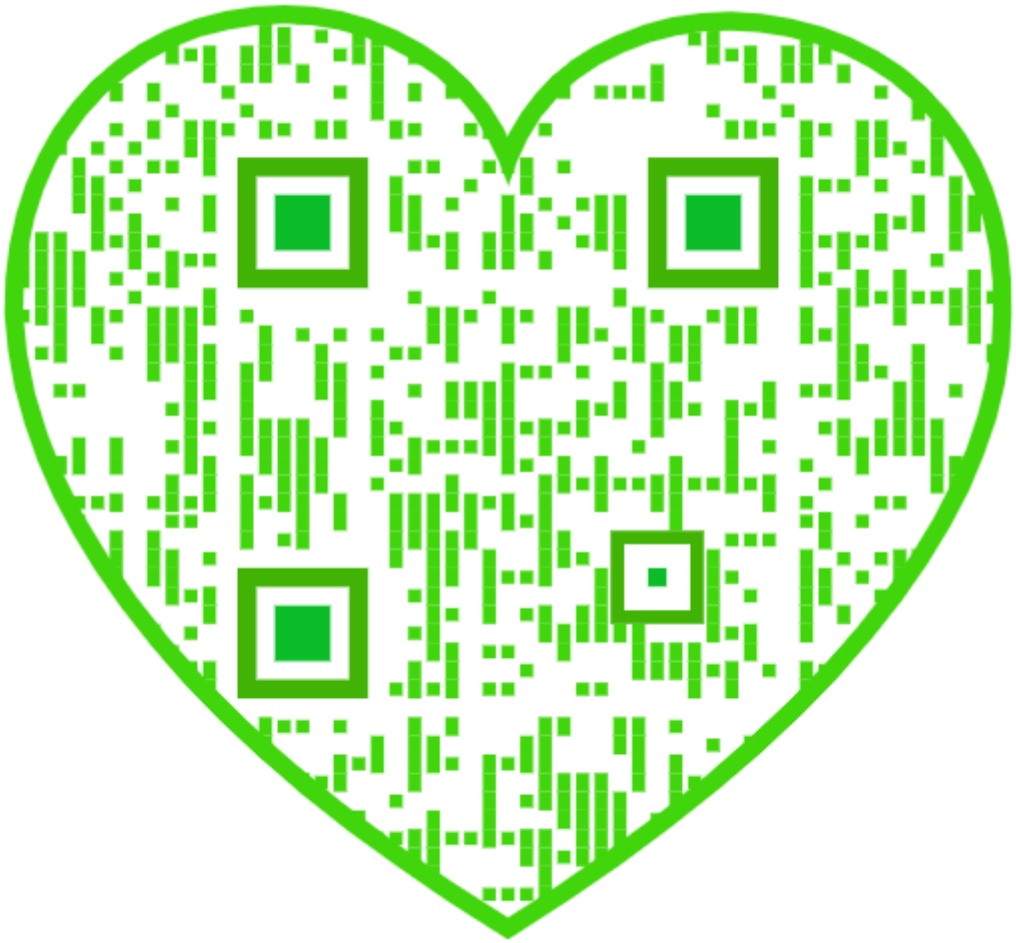

AAN D.A.M. BINNENDIJK

‘L art restitue le paradis en figure: non dans la vie, non dans l'homme, mais dans l'oeuvre faite.’
Maritain

Ter inleiding

Ik koos, bij de samenstelling van dezen bundel, uitsluitend die stukken, waarin het licht vooral valt op de beschreven figuur. Daardoor vervielen de kleinere critieken, die - ook wanneer zij als zoodanig nog te handhaven waren - dikwijls meer kenmerkend bleken voor mijzelf dan voor mijn gegeven, terwijl naar ik hoop de opstellen, die hier nu volgen, ten eerste en ten volle den betrokken dichter doen gelden en alleen in de wijze van ervaren en schrijven, niet in den materieelen inhoud van een toch altijd uiterst persoonlijk en betrekkelijk en wisselend oordeel, iets verraden, en veel verbergen van den schrijver. Daardoor vervielen vooral de critische fragmenten en orakelspreuken, de apodictische aforismen en thesen, die helaas velen, en geheel onbedoeld! grijsaards en knapen, een ergernis zijn geweest. <Wie zijn hier kindscher, grijsaards of knapen?> Onnadrukkelijk beteekent die schifting natuurlijk intusschen wel degelijk een oordeel, want juist nu ik de uitsluitend- of overwegend-critische stukken vervallen liet, moesten de hier-besproken figuren stuk voor stuk díchter zijn. De mate, waarin dat m.i. het geval is, verraadt zich voortdurend op

velerlei wijze, maar is zonder diepgaand belang.

Ik wilde wel, dat mijn inzicht en de hier beschikbare ruimte mij toelieten scherp en zoo volledig mogelijk de verhoudingen vast te leggen tusschen leven en kunst eenerzijds en de aesthetische, vitalistische en moreele normen anderzijds, maar dat is niet het geval. Ik kan echter niet nalaten, de eerste, meest elementaire, meest primitieve imperatief ook hier te herhalen: houd het leven in stand <niet alleen om zichzelf> en verwerp álles, aarzelloos álles, wat het sloopt of verminkt.

***

Iemand vertelde:

- Eens is mij gebleken, dat één mijner woorden er toe bij heeft gedragen, dat een man, in wien het leven zoo onweerhoudbaar daalde, dat hij zich wegwierp in een hoek en het zwarte laken over zich heen trok... huiverde, opstond en langzaam, langzaam begon te loopen, de zon tegemoet. En toen iemand hem vroeg, verblind door zijn loop, die - later, veel later - een schrijdend licht was geworden, waarheen

hij zich haastte, groette hij hem met een diep, helder antwoord: ‘Ik heb den witten engel gezien op den ringmuur des duisters. Ik ben onderweg tusschen twee Paradijzen’
-

Ik wil ervaren, wat hij ervoer.

Over Novalis

Zijn leven op aarde is een kort ankren geweest aan een vreemde reede; want hoewel dit zoo te zien mij niet vertrouwd is, moeten wij van hem toch wel gelooven, dat zijn leven enkel was een uitkeer, en geen om zichzelfs wil zijnde staat, maar een zacht en hunkerend praeludium tot den inkeer. Dat hij door den aardschen dood ingegaan is tot zijn ware wezen. Het schijnt dan, of hij zijn voor-aardschen staat aan dien in het leven wilde toetsen, en zijn diepere waardij erkennen om onvervreemdbaar van zichzelf te worden. Of hij in het leven, dat het andere van het wezen voor hem was, wezenlijk zichzelf herkennen wilde, om te dieper door den aardschen dood één en eeuwig met zichzelf te worden. Hij moest dezen aardschen dooltocht maken om uiteindelijk tot zichzelf te komen. Zijn leven was slechts groeien naar den dood. Zwarte zaden, in zijn hart begraven, waarvan hij de kiemen meedroeg van de overzij, rijpten snel tijdens de korte jaren, dat hij hier vertoefde; hij was onvoorwaardelijk aan den dood verpand.

Zoo wist hij van de wereld niet het minste,

nauwelijks iets van het leven, maar het diepste wist hij van den dood. En omdat de dood, die hem, dacht hij, voerde tot het wezen, voor ons, minstens, toch het andere van het leven is, en wij dood niet anders dan als vorm van leven kunnen denken, is het weten van den dood voor ons weten van het leven tevens, en Novalis wordt ons, middellijk, duider ook nog van het aardsche leven, hij, de slanke schildknaap van den dood. Want zoo is zijn tocht te zien: een vergankelijke, korte nacht, reed hij, licht en onaanrandbaar in zijn rusting, door de wilde tuinen dezer aarde. Maanlicht huiverde over zijn mantel en de bergen waren woest en zwart. Zwart en zilver: het embleem zijns harten.

Het bont bestel, dat wij de wereld noemen, de door de menschen gebouwde gemeenschap op de natuurlijke aarde, beroerde hem niet. De uittocht uit de Stad werd hem bespaard, of onthouden; de uiteindelijke gang der eenzaamheid buiten de wereld, waarvan sommigen zeggen, dat het de gang is der eerste en laatste gemeenzaamheid. Hij ontvlood haar poorten, voordat de markt zijn bloed kon schenden.

Hij zwierf slechts kort, zoo hij al zwierf, in de verloren dwaling, dat ons werk en wezen van de wereld zouden zijn.

Hij bleef eeuwig knaap, onaantastbaar voor het leven; onvervreemdbare vazal des doods. Daardoor kon hij alles, wat des daags is, in 't voorbijgaan doen, en met een glimlach. Deze dingen kluisterden hem niet. Hij was immers vreemdeling in de wereld, en wist nauwelijks ook van het leven. Wel was zijn hart een lichtbewogen vlam en zijn zinnen waren zeer ontvankelijk. Zijn verbeelding ging zeer hoog en licht, maar de grondelooze stroomen heeft zijn boot slechts schaarselijk bevaren. Hij was niet bestemd voor de onstuimigheden, en ervoer de bitterheid des harten niet.

Hij zou dus, meende Brigge <en ik viel hem daarin gaarne bij> eigenlijk geen goede verzen kunnen schrijven, want daartoe zijn gevoelens, zwevingen der zinnen, niet genoeg en ook ervaringen niet gansch toereikend. Maar wat Novalis derven moest aan levensrijkdom, dolf hij uit de mijnen van den dood, en wat hem ontging aan licht en daagsche driften, zoog hij

uit de schaduw van den nacht. Zoo werden in hun radend doodsverlangen de Hymnen an die Nacht zijn wezenlijke, eeuwige creaties. Doch het blijft mij dagelijks een wonder, hoe iemand in den dood zoo diep kon graven, die van het leven weinig maar ervoer. Zoo zal het ons een daaglijksch wonder blijven, hoe Emily Bronte den duivel Heathcliff en diens einde zoo kon schrijven, want wij scheppen deze werken toch uit eigen geest en bloed.

Zijn geliefde werd hem werkelijk na haar dood en de blauwe bloem de vaste gids om hem nacht na nacht tot haar te voeren. Daaglijks vreemder werd hem nu de dag; en de hardheid onzer menschlijkheden, bloed en tranen, bitter brood en smart. Dagelijks meer steen werd hem de dag; zelfs de sterren schenen hem te dreigen: vuur en staal. De natuur werd een benauwde kerker. Toen leende hem de dood den tooverstaf.

Magier. Alles sloeg hij vlot, alles dreef op avondlijke stroomen naar de monding van den dood. Steen en sterren werden beek en licht. Ieder rotsblok, steunpunt nog voor aardsche

teederheden, stiet hij onder in den stroom. Elke hechtheid, docht hem, moest vervloeien. Ook hij zelf, zijn stoflijk hulsel.

En zoo ging hij, wonderlijk ontaardscht, algeheel ontledigd van het leven, onvervreemdbaar met zijn wezen één, stroomend over in het groote wonder.

Over Georg Büchner
<1813-1837>

Ge vindt, in zijn karakter en stijl, die de omzetting van zijn karakter is, begrijplijkerwijs trekken terug, die den aard van zijn tijd hielpen vormen. Die tijd was geladen, gecompliceerd en nerveus. Eenerzijds sloeg in die dagen de romantiek om in barok, en de duizelingwekkend-fantastische vervoeringen daarvan; in de van topzwaarte veelal wankele, maar waarlijk meer dan levensgroote grandiositeiten, die de associatie oproepen van het beeld uit den droom van Nebukadnezar; en ge denkt dan ten eerste aan sommige stukken van Jean Paul, aan die stukken vooral, die Stefan George voor zijn eenzijdige bloemlezing koos. Maar daarnaast werd de ijle, al ragger vervlietende wereldvlucht der aarde-ontsteeg'nen vergeten allengs voor een wilde hèroov'ring der aarde; er ontstond na de zwevende liefde voor sterren en bloemen een driftige drang naar den mensch; en het jubelend, zilver-aetherisch verlangen van een Novalis, dat zich verloren zong naar den dood, werd overstemd door het roepen om vrijheid en brood. De revolutie woelde in Duitschland, als een echo der Fransche; de politiek van den dag, de destijds moderne democratie

ontrukt zich aan Goethe's hoog en wereldwijs classicisme, dat langen tijd met de romantiek gelijkoptrok. De tijd van das Junge Deutschland brak aan, de strijd voor vrijheid, gelijkheid en broederschap. Gutzkow was daar een aanzetter van, Ludwig Börne een roekeloos strijder ervoor, Heine daarnaast een slim en bekwaam journalist.

Büchner was ongemeen fel van nature; en felheid werd in den omgang dikwijls geprikkeld tot een irritant scherp-zijn, dat velen van hem vervreemdde. Daarbij kwam een korte, bondige zakelijkheid, die de diepste ontleding in de strakste formule wou vangen, en onderstreepte dit nog; de afgemeten snedigheid van zijn zinnen en stijl, de waaksche gevatheid van zijn hersens en tong, spitsten en bitsten zijne gezegden. Hij was uitermate helder van geest, en een sober, streng observator; zijn vlijmende, flitsende intelligentie werd dikwijls een kritische spot.

Maar hij verborg voor velen daarachter een schuw, ingekeerd leven <wir sind sehr einsam, zegt Danton, in de armen zijner vrouw>, en wie verder doordrongen dan tot het stekelig

oppervlak raakten aan een gebied van teerheid en warmte, van gloed en diepe aanhankelijkheid. Met onbekenden was hij afwachtend, en ingetogen tegenover haastige kwisters met wat hun gevoel docht, en wat hem voorbarige toenaadring scheen, slordig en vluchtig. Hij was teruggetrokken bij overloopende genegenheidsgestes, en stug afwerend bij radde en gladde vriendelijkheid. Maar zijn hart was achter het pantser van zijn gedrag een vlam; eine Feuerseele, zegt een van zijn vrienden.

Van dit alles, dat is van zijn aard, en van het karakter des tijds, voor zoover hij dat deelde, vindt ge den weerslag terug in zijn werk en zijn stijl. De tijd was woelig, gespannen en kenterend: een jong geslacht brak zich baan, een snelle wil sprong vooruit om een nieuwe, aardsche werkelijkheid te veroveren. Daarin stak een hoogmoedige kracht; en de prachtig meesleepende geestdrift van alle jeugd <behalve de onze, die van vandaag>; een spronglust; de trillende veerkracht, de durf en de overmoed. Daarin spookte naast Sturmund-Drang-elementen ook de romantischdweepende Weltschmerz nog rond; daar lagen

aanzetten in tot een over-plastische vrijmachtigheid, en een over-drastische vrijmoedigheid, waarvoor naturalistische expressionisten van heden zich niet hoefden schamen. Daarin flikkerde de cameleontische weerschijn eener relativistische nervositeit.

In Büchners stijl leeft dit alles: een felle, abrupte zakelijkheid; een nuchtere, klare aanschouwelijkheid, soms plotseling doorbroken door een wild, barok visioen, dat zijn onrust verraadt, en zijn nauwlijks verbeten angst <zoo springt, in een over-spannen raderend uurwerk, plotseling een veer los>; een korte, krachtig-gedrongen slagvaardigheid, een zweepslag, een knal; een snelle, vastberaden voortvarendheid. Deze laatste teekent hem scherp: deze bijna gejaagde voortvarendheid, deze haastige adem, van wie snel een steilte beklimt; deze drift, die gedrévenheid is. Zoo is heel Büchners werk: een snel, krachtig opgezet plan, een driftig, stoutmoedig ontwerp, een greep, een fragment. Geniaal.

Ik geloof, dat het voorgevoel vroeg te zullen sterven hem altijd, veel meer en veel vaker dan

hij dat uitte, gekweld en opgejaagd heeft. Dat hij, vóórdat 't einde hem zou overvallen, den tocht door het leven spoorslags versnelde, en niet om de vreugde der snelheid alleen, maar om een gròòt landschap te zien; om nog snel, vóór den avond, een top te bemeesteren, want bergen en toppen hadden met name zijn liefde. Er woelde een rustlooze vitaliteit in dit hart. Vandaar deze jacht; deze springende snelheid, dit ongeduld; vandaar deze nijdige, afgebeten zakelijkheid, die kwelling, getourmenteerde onrust verried. Als zijn leven fragment moest blijven, zou zijn werk ook fragment zijn: hij had zijn tijd van leven hard noodig.... Maar soms ook verdeed hij zijn dagen in onnut, in een ongeïnteresseerd laissez-faire: want al boeide het leven hem, hij zou er te kort in verblijven, en alles was wellicht zonder zin, zonder doel. In dien tijd was hij somber, en traag; en Gutzkow kon schrijven: Sie haben selbst viel Aehnlichkeit mit ihrem Danton: genial und träge <met al die traagheid promoveerde hij, twee en twintig jaar oud, tot doctor in de wijsbegeerte, om maar één ding te noemen; al was promoveeren daar en toen wel wat anders dan hier en nu>; en hij zelf, in zijn dag-

boek: Ich fühle keinen Ekel, keinen Ueberdrusz; aber ich bin müde, sehr müde....

Hij laat, voor de litteratuur, de volgende werken na: Danton's Tod; Leonce und Lena; Woyzeck; <drama's, dramatische fragmenten>; Lenz <fragmentarische novelle>.

De tijd, die het leven hem toemat, was kort. Maar zijn geest, zijn hart en zijn zinnen hebben dien wèl en fel besteed: zijn leven is over de woelige zee van dien tijd een snel en onstuimig bliksemend noodweer geweest, een hoos en een wervelend weerlicht.

Over Georg Trakl

Zijn verzen roepen een bronzen zomer voor mij op:

Ik verbleef enkele dagen - maanden te kort! - op een klein eiland in de Oostzee. De zomer was er - in noordelijk water, op schralen grond - niet zoo overdadig-bloeiend en zwaar-verzadigd, dat hij het bloed duizelend zong en loom-beschonken, maar diep en helder onze verrukkingen drenkte. Ruim en krachtig stroomde de zoute wind, die bloeide van kruidenreuk, en achter de ruischende heuvlen der waatren waren de hemelen een paarlen schelp. Overdag zeilden wij: wuivende tochten door een diep-blauwe wereld - en door het gedurig onstuimige water trokken wij, zwemmend, den lenigen slag onzer leden, als schietende spoelen, blinkende visschen in zacht kristal... Een koelen avond, rond middernacht - slaap beving reeds in zacht omarmen de zinnen der andren, minder dan ik met de feesten van zon en aarde vertrouwd - zat ik nog wakker in het bloeiend priëel van den nacht: de kamer was laag, balken streepten somber den zolder, de wanden waren droomend met schaduw bekleed - over de tafel stroomde het goud van de lamp; daarnaast lagen, zag ik, aan-

schuivend tot lezen, de verzen van Trakl.... Ik moest ze reeds eerder hebben gehoord, schoot mij in, maar de indruk vervaagde - hoe onverklaarbaar dit ook mij-zelf nu moet schijnen: zoo gaan wellicht werelden onder, zonder dat onze wimpers bewegen... Sindsdien werd mij dit boek een onvervreemdbaar eigendom.

***

Voor mijn gevoel, dat niet in de eerste plaats naar het muzikale neigt, naar ik meen - verschijnt, indien er een enkele maal sprake is van het in elkaar overgaan der kleur- en klankwaarden, doordat één dezer nauwverwante gebieden het andere dwingend in zich opneemt, eerder de klank als kleur dan dat de omgekeerde verschuiving zich in mij voltrekt: zoo gevoel ik ook in het werk van Trakl, waarin muziek en kleur innig verweven zijn - een atmosferisch samengaan, een bloedverwantschap zonder weerga - de kleur als het zachtoverheerschende. Doch wellicht moet ik, in dezen bizonderlijk, mijn persoonlijke geaardheid, die wat een ander klank schijnt, lezend misschien in kleur heeft omgezet, voor deze reactie aansprakelijk maken, en erkentelijk zijn:

zij verschaft mij immers de mogelijkheid de atmosfeer van dit werk, in een kleuren-beschrijving bij benadering aan te geven, op een wijze, die bij mijn domineerende kleurgevoeligheid, nauwelijks overdrachtelijk mag heeten.

Deze verzen waren als in dienzelfden tijd geschreven: de zomer droeg daar reeds enkele der kleuren die elders de herfst brengt: wonderlijk-gezuiverd en ontaardscht: zij bewegen zich in het geheimzinnig tusschengebied, waaraan de dubbele schoonheid van het tot de uiterste vervolmaking verklaarde leven en het daarmee diep verweven, helder-schoone sterven, dat schromend aanvangt, een boeiende bekoring verleent. In het vroege najaar kan soms een blad zoo volkomen ontdaan van zijn stoffelijk weefsel verschijnen, zoozeer uit zomers-zatte verf verklaard, alsof het licht-zelf, als een diep-gloeiend vlies, tusschen zijn nerven hing... Zoo verschijnt - figuurlijk gezegd - heel de vroeg-herfstelijke wereld, uit de verheldering van het zomersche bloed, als een doorschijnend vlies, waarin het licht als kleur geboren wordt: in den herfst is het licht-

zelf bloeiend geworden, in den zomer enkel de aarde...

Vroeg-herfstelijk waren de kleuren rondom: in een blauw venster voltrok een ster haar zilveren ondergang; het oud goud van de lamp besloeg de tafel met een gulden vlies, en zijn zoomen vergingen, als in eigen schaduw, in het verzadigd bruin, dat aan de wanden sliep.

Zoo, of althans zoo-geaard, is de atmosfeer der kleuren, de gekleurde atmosfeer, in de verzen van Trakl - en zoo vloeiden, in mijn diep-verstilden aandachtskring, de werelden van deze verzen en der zichtbare werkelijkheid - opgeheven in het oneindige ruischen dier nacht - diep-neigend in elkander over. Zoozeer werd, mèt mijn hart en mijn zinnen, die van den aanvang af waren geboeid en bekoord, mijn geest vervoerd en zelve saamgeweven met de vervloeide wereld, waartoe hij de gebieden der innerlijke en uiterlijke werkelijkheid <die van het lied en die der natuur> in diepe vermenging had opgenomen, tot een schoone drie-eenheid, dat ik niet meer trachtte te onderscheiden zelfs, of deze verzen een spiegeling waren dezer tastbare werkelijkheid, of

dat wellicht de voorhanden wereld de weerkaatsing geworden was van dit gedicht. Want ook dit is soms mogelijk: zoo overmachtig en onafhankelijk kan het spiegelbeeld worden, dat, één bliksemschichtend moment, de werkelijkheid de beeltenis wordt van haar eigen weerkaatsing...

Maar toen mijn geest, door de vervoering, tot den staat der hoogste bezinning klom, leek het mij - doch wellicht is dit enkel den lezenden dichter gegeven - dat mijn tot dusver enkel-herscheppende werkzaamheid zelfcreëerend geworden was en de beide werelden der in hun betrekkelijke gescheidenheid herstelde werkelijkheden, de natuur en het lied, de opperste vormen der eigen gedachte...

***

De beweging dier verzen is dwingend: na enkele maten was ik, met alle beweging rondom, die ze oppermachtig in zich opheft, om haar een zelfstandig bestaan, dat de dingen in hare gestadige wisseling doodelijk wijzigt, geheel te ontzeggen, tot de uitsluitende vestiging en bestendiging van de eigene baan - opgenomen in het peinzend bewegen dier stem. Want

de dwingende macht van dit rhythme is niet hoog-heerschend, en niet tyranniek om zichzelfs wil, maar almachtig-beschermend neemt het de warrende veelheid van klein vijandig bewegen rondom in de ingehouden deining van den eigen maatgang op. Daarna, veilig in zichzelf besloten, wordt het een nadenkend-schromend schrijden, dat nauwelijks gaan durft, vreezend de volmaakte rust van dit in zichzelf gekeerde treden doodelijk te schenden, en elke dreigende versnelling wordt bedwongen tot een door zacht dralen bijna terugloopende beweging. Zoo ontstaat soms een nauw-merkbaar voortgaan, dat schier een zwevend stilstaan is:

> ...und fühl der Stunden Weiser kaum mehr rücken...
> ...vielleicht, dasz diese Stunde stille steht...

Zoo werd, dien nacht, in dit bewegen, dat allengs de maat der wereld geworden was, de bloeiende boot der aarde meegevoerd naar onzichtbare verten:

> in evenwicht van gulden ruil geheven
> wandelt de wereld vleugelloos te zweven
>
> <Boutens>.

***

Zijn in wezen rustige natuur, en zijn eenvoudig hart hadden van den aanvang af een hang naar het vredig schoongekleurde landleven, al zag zijn gevoel voor de duistere macht der zinnen en den wilden sprong van het bloed deze dingen, blijkens enkele zijner min of meer arcadische verzen, nimmer onnoozel-idyllisch, maar integendeel donker bewogen door zwaar, aardsch bloed.

Die Bauern

Vorm Fenster tönendes Grün und Rot.
Im schwarzverräucherten, niederen Saal
Sitzen die Knechte und Mägde beim Mahl;
Und sie schenken den Wein und sie brechen
das Brot.

Im tiefen Schweigen der Mittagzeit
Fällt bisweilen ein karges Wort.
Die Äcker flimmern in einem fort
Und der Himmel bleiern und weit.

Fratzenhaft flackert im Herd die Glut
Und ein Schwarm von Fliegen summt.
Die Mägde lauschen blöd und verstummt
Und ihre Schläfen hämmert das Blut.

Und manchmal treffen sich Blicke voll Gier,
Wenn tierischer Dunst die Stube durchweht.

Eintõnig spricht ein Knecht das Gebet
Und ein Hahn kräht unter der Tür.

Und wieder ins Feld. Ein Grauen packt
Sie oft im tosenden Ährengebraus
Und klirrend schwingen ein und aus
Die Sensen geisterhaft im Takt.

In dit deel van zijn werk blijkt voor het eerst, maar hoeveel sprekender nog in hun beider onsterflijke laatste en latere hymnen, in toon en in bouw, zoowel van den zin <syntaxis> als van het geheel <compositie>, een verwantschap met Hölderlin, die wellicht een enkele maal navolging wordt: doch nimmer werd deze afhankelijkheid onderworpen onteigening: zij werkte bevruchtend. Hier en daar echter is deze invloed wel onmiddellijk te noemen:

Freude glänzt nicht allzu ferne <Trakl>

Freundliches Lachen ist auch nicht ferne <Hölderlin>.

Maar noch Trakl noch Hölderlin gaven in het arcadische genre de hoogste vormen van hun wezen en hun verbeelding. Het komt mij voor dat de laatste, hoewel een natuurlijk neigen

hem onmiddellijk daarheen wendde, er gaarne verbleef om zich in de dalen der aardsche rust en der heldere luchten, wellicht onbewust, schromend toe te rusten voor de ontzaglijke taak, waartoe hij enkele jaren later geroepen zou worden; de zwaarste taak, waartoe bij mijn weten eenig duitsch dichter geroepen werd. Want al heeft Luther de duitsche taal als het ware geschapen, of althans een gesloten aanzijn verschaft, en al wandelde Goethe's wereldomspannende blik door gebieden, van welker omvang en diepte wellicht ook nu nog slechts enklen een helder vermoeden hebben, Hölderlin bouwde in sommige zijner gedichten een zoo wijdsch en grondeloos heelal, dat ik hem - zuiver dichterlijk begrepen - als één der grootsten vereeren moet. Doch wellicht wint in mijn oog zijn jonge koningsgestalte nog aan kracht en grootheid, doordat zijn rijk in zoo jeugdige jaren gesticht en voleindigd werd - om toen naar de zachte waatren van den waanzin te verzinken, van waar het - een bijwijlen bloeiend eiland - soms naar onze duistere gewesten eenlichten groet wuift...

Trakl woonde niet lang in de veiligheid der

arcadische dalen: langzaam en gestadig sterker beslopen hem de duistere angsten, die in hem sliepen - zoo overmanden hem, die door den blinden dwang naar den ondergang en door de walgingen, de huiveringwekkende afzichtelijkheid, die soms een vorm van sterven is, voortdurend weerloozer geworden was, de vizioenen van angst en ontzetting, als overmachtig-werkelijke gedaanten, die hem uit een gezicht, helsch-verwrongen, uit een bloem, duivelsch-bezeten, onverhoeds en altoos konden bespringen. Zijn zinnen werden in deze kwellingen - en onder alles bewoog het onuitroeibare lijden van hen, die het leven als een brandende wond in de eeuwigheid voelen - tot een uiterst-kwetsbare ontvankelijkheid voor het onwezenlijke en het gruwelijke afgemarteld...

O! die bittere Stunde des Untergangs -

Maar anderzijds was hij diep in het leven geworteld: want in zijn lijden werd, mede-lijdend, het leed van alle leven - waarmee het zijne in voortdurend hechter verband kosmisch werd samengeweven: de ondergang der sterren voltrok zich in zijn herfstelijk bloed - beschaduwend opgenomen in ontfermende goedheid;

en tastend schrijden, als door een legende, in gothischen vorm en gothische kleur, hand in hand met de engelen van den angst en den donkeren waanzin de gestalten van de verteedering en van de hemelsche goedheid.

Elis

Ein sanftes Glockenspiel tönt in Elis' Brust
Am Abend,
Da sein Haupt ins schwarze Kissen sinkt.

Ein blaues Wild
Blutet leise im Dornengestrüpp.

Ein brauner Baum steht abgeschieden da;
Seine blauen Früchte fielen von ihm.

Zeichen und Sterne
Versinken leise im Abendweiher.

Hinter dem Hügel ist es Winter geworden.

Blaue Tauben
Trinken nachts den eisigen Schweisz,
Der von Elis' kristallener Stirne rinnt.

Immer tönt
An schwarzen Mauern Gottes einsamer Wind.

Klage

Schlaf und Tod, die düstern Adler
Umrauschen nachtlang dieses Haupt:
Des Menschen goldnes Bildnis
Verschlänge die eisige Woge
Der Ewigkeit. An schaurigen Riffen
Zerschellt der purpurne Leib.
Und es klagt die dunkle Stimme
Über dem Meer.
Schwester stürmischer Schwermut
Sieh ein ängstlicher Kahn versinkt
Unter Sternen,
Dem schweigenden Antlitz der Nacht.

Maar het gif groef voort, en toen, negen zomers geleden de andere waanzin over dit aarddeel ontboeid werd - doofde zijn hand de wond die dit leven was - en hij verdween over de uiterste heuvlen... Zoo ver hadden angst en ontzetting hem uit het schoone ruischen zijner herfstlijke tuinen verdreven, dat hij, toen het leven-zelf in hem zich nog niet aan den dood durfde toe te vertrouwen, zelf wel gedwongen was het aan den ondergang over te geven.

April und Mai und Julius sind ferne.
Ich bin nichts mehr. Ich lebe nicht mehr gerne.

<Hölderlin>.

Over Rilke

Voor Arthur Müller Lehning

Ge kunt, naar alle waarschijnlijkheid, over Rilke spreken als over een doode. Tenzij u <en hem> het leven verrast, en hem bloeien doet, nu nog, heel laat. Dit dichterschap sloot zich reeds af. Het ròndde zich af, met de schoone zorgvuldigheid zijner gedichten: gaaf, overrijp, en fataal. Het deed dit jaren vóor Orpheus verscheen, en jaren vóor de laatste Elegieën. Het is, of dit werk niet bestaat <dit laatste>: zoo zwak is het, zoo mat-gemaniereerd, zoo geparfumeerd-hölderlinisch. Met Orpheus is het anders: het werd gelijkmatiggedegen herhaling; niet zwak, op zichzelf, maar overbodig, na vroeger; een bejaarde bevestiging, een rustig epitaaph. Rilke had het stijgende groeien, dat zijn eeuwig motief is, voltooid, culmineerend voltooid, in de Neue Gedichte.

Das Stundenbuch is, ten onrechte, Rilke's meestbefaamde werk geworden, een vademecum der moderne religie <als er zoo iets bestaat, en ge moogt het, een oogwenk, als eenheid denken>. Broederschappen, vrije tempels, anarchisten en vrijzinnigen leven erbij, als bij

het <vijfde> evangelie. Het werd een gids voor mystici, een plattegrond van hemel-en-aarde, een kort-begrip der zaligheid. Duidt ge dit Rilke, den dichter, ten kwade? Ten deele, zeker: een deel van zijn wezen <'t sterkst-sprekend hier, in dit Stundenbuch>, congrueert met een geestesstaat van vandaag, die verwerpelijk is. Hij is niet onschuldig mode en troetelkind.

Rilke is, algemeen-gezien, de dichter eener groeiende intimiteit; en, religieus-gezien, is God voor hem: een groeiende intimiteit. Tusschen God en creatuur bestaat, voor alle mystici, een onverbrekelijk verband, een diep-vervlochten afhankelijkheid. De een kan zonder den ander niet: ze zijn een twee-eenheid; eb en vloed van dezelfde wateren: beurtelings schim en gestalte in hun omarming, beurtelings schaduw en licht, berg en dal, moeder en kiem. Zij leven in een voortdurend wisselen van verhouding, van stand ten opzichte van elkaar; maar in een steeds inniger verweven, en samengroeien, naar een uiteindelijke voltooiïng, die nooit bereikt wordt. Soms dichter, dreigender benaderd <dreigender, want de voleindiging is het einde>, soms onbereikbaar ver

weggerukt. Eindeloos zijn de beelden, en variaties, die Rilke voor deze verhouding vindt; eindeloos, want nooit is het woord toereikend, en bij het naderen der alomvattende term zou zij zich wijzigen, of verbergen, want ze wil niet zijn genoemd. - Maar er ontbreekt bij Rilke, in deze verhouding, een essentieel element, dat bij andere, groote mystici nooit ontbreekt <dat bij hem, schadend, in vele verhoudingen, vaak ontbreekt>. Dat is: afstand. - Als God en Angelus Silesius elkander ontmoeten <al doen ze dat daaglijks>, heeft hun nadering licht-jaren geduurd, en zijn zij door eindlooze ruimten op elkander gestort. In de meest innige vertrouwdheid leeft en vecht het gevaar, de kans op een onherstelbare breuk; hun aantrekking worstelt, hun samenhang strijdt. Het is een verbond op leven en dood. - Rilke en God gaan anders met elkaar om: ze ontmoeten elkaar, nu en dan <nog al vaak> op den hoek van de straat <ze zijn goede buren>, ze loopen een gracht of wat samen om, ze zeggen elkaar goeden nacht. - De hang naar een zachte intimiteit krimpt de afstanden in; haalt de verten dichtbij <als door een kijker>, verkleint de ruimte, veilig en rond. - Er is

een verklaring <en voor wie wil verontschuldiging>: Rilke is, anderzijds, een voortdurend belaagde <door het gevaar>; een voortdurend verschrikte <door den alomtegenwoordigen schrik>; een voortdurend gedrevene <door den loerenden angst, den erflijken doem van vele geslachten>. Wellicht ontvlucht hij deze kwellingen in de stille vertrouwdheid, in de zachte intimiteit. Wellicht moet hij, uit lijfsbehoud, zich werpen op het concrete ding, op het veilig-tastbare ding. Wellicht maakt hij daarom de ruimte rond, en intiem, en van God een ding <der Dingen Ding, zegt hij zelf>, een vertrouwd, onbedriegelijk Ding. Want als ook nog deze laatste rust werd belaagd, door angst en schrik, zou hij nergens en nooit meer veilig zijn. - <Maar geldt deze verklaring voor hen, die hem streelend vereeren?>.

Nergens vertoonen zich Rilke's fouten zoo sterk als hier, in Das Stundenbuch. Daarom bespreek ik ze hier. <Maar ik ken, in dit boek, énkele strophen, die tot zijn goede behooren>. De intimiteit werkt niet enkel verkleinend, ze werkt vermoeiend, en vervelend zelfs. Ze werkt vermoeiend door haar eentonigheid: het sid-

derend tasten wordt een dof streelen, de geur een parfum; angst wordt angstvalligheid, schroom een voorzichtigheid. De blik mat-beslagen, de sfeer zoet-loom, de beweging vaag, traag en bedachtzaam-buigend. De rhythmen zijn doodelijk-monotoon, de rijmen worden eindloos herhaald. Dit boek draagt den druk van veel overbewustheid, van vermoeidheid, van overbeschaving. De voorgewende haat aan cultuur doet zonderling-onwaarschijnlijk aan; de vraag naar eenvoud bezwijmt. - Zelfs zijn raffinement is doorzichtig geworden <zeurig-herhaald>, en boeit u niet meer. De sluipende trucs, de scherpe trucs en bedriegelijkheid verrassen niet meer, worden bot. God, die stijgende groeikracht heet <het stijgende groeien is het Leitmotiv van dit werk> werd een doodelijk-sleepende ziekte hier, een verveeld en vervelend refrein.

Lees de Cornet hierna! <Die Weise von Liebe und Tod des Cornets Christoph Rilke>. Ge herademt, op slag. Ge vindt hier een jonge en slanke kracht; fijne, geheimzinnige stemming; een sterk visioen. Ge wordt geboeid door afwisseling, verwonderd om verrassende wen-

dingen, betooverd door spanning en atmosfeer, Ge wordt gegrepen door angst. Rilke is jong hier, en helder; moedig en gloedvol, edel, en melancholisch. Zijn psychologie is nog elementair-synthetisch, nog onuitgesponnen, en onverdacht; ze is uitstekend aangebracht tusschen stemming en beeld; zooals de afzonderlijke tafereelen goed gecomponeerd zijn in het geheel. De Cornet is een elementaire Rilke. Ziehier enkele citaten:

> Ein Tag durch den Trosz. Flüche, Farben, Lachen -: davon blendet das Land. Kommen bunte Buben gelaufen. Raufen und Rufen. Kommen Dirnen mit purpurnen Hüten im flutenden Haar. Winken. Kommen Knechte, schwarzeisern wie wandernde Nacht. Packen die Dirnen heisz, dasz ihnen die Kleider zerreiszen. Drücken sie an den Trommelrand. Und von der wilderen Gegenwehr hastiger Hände werden die Trommeln wach, wie im Traum poltern sie, poltern -. Und abends halten sie ihm Laternen her, seltsame: Wein, leuchtend in eisernen Hauben. Wein? Oder Blut? - Wer kanns unterscheiden?
>
> Rast! Gast sein einmal. Nicht immer selbst seine Wünsche bewirten mit kärglicher Kost. Nicht immer feindlich nach allem fassen; einmal sich alles geschehen lassen, und wissen: was geschieht, ist

> gut. Auch der Mut musz einmal sich strecken und sich am Saume seidener Decken in sich selber überschlagen. Nicht immer Soldat sein. Einmal die Locken offen tragen und den weiten, offenen Kragen und in seidenen Sesseln sitzen und bis in die Fingerspitzen so: nach dem Bad sein. Und wieder erst lemen, was Frauen sind. Und wie die weiszen tun und wie die blauen sind; was für Hände sie haben, wie sie ihr Lachen singen, wenn blonde Knaben die schönen Schalen bringen, von saftigen Früchten schwer.

In Das Buch der Bilder worden alle krachten vol en vrij. Het geeft den volledigen Rilke, in kern en aanleg. <Nog niet den volmaakten.> Zijn indringend vermogen heeft hier nog niet de uiterste verfijning bereikt, zijn vorm nog niet de uiterste concentratie, en perfectie. Dit volkomen meesterschap, naar binnen en naar buiten, brengen de Neue Gedichte. Ge kunt daarin de vervolmaking zien van Das Buch der Bilder: alles wat hier groot en onbevangen leeft, maar onbeheerscht, hier en daar, en niet ten einde toe doorwrocht naar geest en vorm, wordt daar volmaakt.

De hang naar intimiteit, naar verbanden, naar saamhoorigheid, doet hem naar de meest-in-

nige relaties speuren, naar den meest verborgen samenhang, naar nauw-vermoede contacten. Daarom beproeft hij wonderlijke, alchimistische paringen; tusschen beeld en gedachte, tusschen gevoel en geluid, tusschen stemming en ding. Hij tracht, trillend van ingehouden verwachting, alle dissonanten op te lossen in één mysterieus accoord, ruischend in het fluïdum der ruimte. Maar altijd blijft er wel een onbestemdheid, niet te bannen, die hem kwelt; een gevaar, autonoom, dat hem, naar eigen willekeur, dreigt, en beloert. -

Hij tast: door de dingen in al hun geledingen af te tasten, met eindeloos-minutieus geduld, wil hij ze doorgronden. Hij wil, in het oneindige wisselen, enkele steunpunten hebben, enkele organismen, die hij tot in hun verborgenste schuilhoeken kent <opdat zij hem, den bedreigde, den taster, tot een verborgenste schuilhoek zijn, tot een veilige wijk.> Hij wil het ding tot op den grond doordringen; hij wil het zien, als het slaapt, als het danst - in de schaduw, in licht: het moet hem alle geheimen verraden; hij wil het in alle standen betrappen; in alle staten: als het argeloos is,

als het liegt, als het droomt. Hij wil het volledig begrijpen: want het moet een veilig thuis voor hem worden; hij moet erin kunnen vluchten, en wonen, als het tumult van de straat hem verwart, als de nacht hem vervolgt, als hij moe is, vermoeid van werkelijkheid. Hij wil het met alle zintuigen in zich opzuigen, het zoo lang streelen, van buiten, en beluisteren, van binnen, dat hij later, als angst en schrik en gevaar hem bedreigen, zijn zinnen de herinnering kan doen oproepen aan iets, dat hem vertrouwd was.

Dit tasten leeft in zijn blik; dit speuren trilt in zijn hand; het geeft zijn rhythmen vaak iets geruischloos-sluipends, iets langzaam-onderzoekends, iets aarzelends. - Hij kan voortdurend bedrogen worden, en is dus waakzaam; hij wordt vervolgd <door wie? vanwaar?>, hij gaat dus omzichtig; hij zal <- nu? nu? ->, hij zal doodelijk schrikken. -

Ge begrijpt: hij werd moe. <Hij draagt in zijn bloed den angst van vele geslachten>; hij is uiterst-kwetsbaar geworden, en pijnlijk-verfijnd.

Hij keert zich, tot troost, naar wezens van verwanten stam; een martelaar; een blinde <om diens eenzelvigheid; om te doorgronden, wat hij achter zijn blindheid ziet; hoe zijn zinnen het gezicht vervangen, en vergeten doen; - hij benijdt hem om de onwondbare rust>; een maagd <hoe ruischt haar bloed? wat denken haar vezels?>; een dier <het is stom, maar wat vraagt het?>; een verlaten koning; een verworpen melaatsche; een kind <wie worden feller gekweld dan kindren en dieren; wie droomen zoo bang; wie zweven zoo zacht langs den dood?>

Liebeslied

Wie soll ich meine Seele halten, dasz
sie nicht an deine rührt? Wie soll ich sie
hinheben über dich zu andern Dingen?
Ach gerne möcht ich sie bei irgendwas
Verlorenem im Dunkel unterbringen
an einer fremden stillen Stelle, die
nicht weiterschwingt, wenn deine Tiefen
schwingen.
Doch alles, was uns anrührt, dich und mich,
nimmt uns zusammen wie ein Bogenstrich,
der aus zwei Saiten eine Stimme zieht.
Auf welches Instrument sind wir gespannt?

Und welcher Spieler hat uns in der Hand?
O süszes Lied.

<Neue Gedichte I>.

Die Braut

Rui mich, Geliebter, ruf mich laut!
Lasz deine Braut nicht so lange am Fenster stehn.
In den alten Platanenalleen
wacht der Abend nicht mehr:
sie sind leer.

Und kommst du mich nicht in das nächtliche Haus
mit deiner Stimme verschlieszen,
so musz ich mich aus meinen Händen hinaus
in die Gärten des Dunkelblaus
ergieszen...

<Das Buch der Bilder>.

Soms is hij anders: dan stort hij zich in een blind avontuur <om den angst te wurgen; omdat hij, anderzijds, dapper is>; dan jaagt hij in een nachtlijke slede, op jacht naar gevaar <of: het gevaar vooruit?> -: laat het oog in oog komen staan, dan verliest het zijn macht. Soms is het vertrek, het vermoeiend-bekende, te eng <of sloeg er een deur dicht, eeuwen te laat, in het nachtelijk huis? verried ergens een spiegel hem?>: dan gaat hij uit in den nacht; de ruimte wordt wijd, de storm drijft hem mee, zij laten de sterren ver achter zich.

Der Knabe

Ich möchte einer werden so wie die,
die durch die Nacht mit wilden Pferden fahren,
mit Fackeln, die gleich aufgegangnen Haaren
in ihres Jagens groszem Winde wehn.
Vorn möcht ich stehen wie in einem Kahne,
grosz und wie eine Fahne aufgerollt.
Dunkel, aber mit einem Helm von Gold,
der unruhig glänzt. Und hinter mir gereiht
zehn Männer aus derselben Dunkelheit
mit Helmen, die wie meiner unstät sind,
bald klar wie Glas, bald dunkel, alt und blind.
Und einer steht bei mir und bläst uns Raum
mit der Trompete, welche blitzt und schreit,
und bläst uns eine schwarze Einsamkeit,
durch die wir rasen wie ein rascher Traum:
die Häuser fallen hinter uns ins Knie,
die Gassen biegen sich uns schief entgegen,
die Plätze weichen aus: wir fassen sie,
und unsre Rosse rauschen wie ein Regen.

<Das Buch der Bilder>.

De kleur is herfstelijk vaak; ontstoffelijkt, maar van twee werelden: schemer en dood. Er is iets in van slavische primitieven, van Ikonen; van Boheemsche weelde iets, van Italiaansche adel, en pracht. Ze is uiterst beschaafd; ze is uiterst gecultiveerd, zooals alles in Rilke.

Die Kurtisane

Venedigs Sonne wird in meinem Haar
ein Gold bereiten: aller Alchemie
erlauchten Ausgang. Meine Brauen, die
den Brücken gleichen, siehst du sie

hinführen ob der lautlosen Gefahr
der Augen, die ein heimlicher Verkehr
an die Kanäle schlieszt, so dasz das Meer
in ihnen steigt und fällt und wechselt. Wer

mich einmal sah, beneidet meinen Hund,
weil sich auf ihm oft in zerstreuter Pause
die Hand, die nie an keiner Glut verkohlt,

die unverwundbare, geschmückt, erholt -.
Und Knaben, Hoffnungen aus altem Hause,
gehn wie an Gift an meinem Mund zugrund.

<Neue Gedichte I>.

Hij is een laat-geborene, de vervulling van een geslacht; erfgenaam van een traditie, van een cultuur. Hij won een aangeboren adel, een voornaamheid, door geslachten verzameld en verfijnd; een beheerscht vormbesef, een meesterschap als in één leven nauwlijks te verwerven is. <Hij heeft, van zijn voorgeslacht, ook de vermoeidheid, de erf-angst, de overbewustheid, de wondbaarheid.>

Maar zijn erfdeel werd, in zijn handen, ten uiterste door-gecultiveerd; hij heeft zijn vormbesef tot een meesterschap opgevoerd, in eindeloos geduld en pogen, onvermoeibaar. Hij kent zijn materie; hij boetseert haar, met fijne, tastende handen; hij modelleert. Hij kan rhythmen oproepen, en, bezwerend doòr laten trillen; hij kan ze, in verre hoeken, doen echoën. Hij is subtiel: hij ciseleert; hij etst. Hij snijdt zijn verzen, als een camee. Soms worden zij volkomen in zichzelf besloten, in zichzelf circuleerende organismen; een schroef zonder eind, langzaam draaiend; een romaansch kerkvenster -. Maar òm de contour, die hij aarzelloos trok rond het fijn-geleed weefsel daarbinnen, schemert een trillende onbestemdheid, een betooverende onzekerheid.

Eva

Einfach steht sie an der Kathedrale
groszem Aufstieg, nah der Fensterrose,
mit dem Apfel in der Apfelpose,
schuldlos-schuldig ein für alle Male

an dem Wachsenden, das sie gebar,
seit sie aus dem Kreis der Ewigkeiten
liebend fortging, um sich durchzustreiten
durch die Erde, wie ein junges Jahr.

Ach, sie hätte gern in jenem Land
noch ein wenig weilen mögen, achtend
auf der Tiere Eintracht und Verstand.

Doch da sie den Mann entschlossen fand,
ging sie mit ihm, nach dem Tode trachtend,
und sie hatte Gott noch kaum gekannt.

De onbestemdheid boeit hem; maakt hem bang, daarnaast: een zwevende onzekerheid staat om de dingen, een raadselachtige onwezenlijkheid ligt erin, soms. Dan ontglipt hem, hèm zelfs, hun geheim -; dan wordt de werkelijkheid een benauwde droom: het nabije wordt mijlenver weggerukt; niemand hoort ons <wij roepen luid>; tusschen u en mij, hand aan hand schrijdend, is een dempende wand; doorzichtig, nochtans: wij zien elkaar, op verren afstand, glijden - als onder water -.

Vandaar, bij Rilke, het angstige vragen, het het tastend vermoeden, en: het onbestemd antwoord: vielleicht..., irgendwo..., fremd... en over alles, achter alles: een raadselachtig-starend zwijgen, een betooverend-bange onwezenlijkheid.

Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge is Rilke's meesterwerk. Al zijn voortref-

felijke psychische en creatieve eigenschappen ontmoeten elkaar, gaan samen, culmineeren, synthetisch. De stijl is sober, en strak; het werk leeft, voortdurend schier, op één, hoog plan: het zinkt bijna nooit. Alleen de compositie bevredigt niet: het zwaartepunt ligt verkeerd, te veel naar voren, met name. Maar hoe sterk en subtiel tegelijk, hoe scherp en nauwkeurig moet een uitdrukkingsvermogen zijn, om dit leven, het leven van Malte Laurids te kunnen verbeelden.

Hij is de zoon van een oud geslacht; een geslacht, dat zich reeds, vlak vóor hem, in zijn elementen ontbonden had. Of zijn deze menschen, deze man in wien de dood zich zoo almachtig vestigde, en deze vrouw, zijn moeder, die de angst verteerde, niet bijna deze elementen zelf: dood en angst? Deze beide vormden hun bloed, het bloed der Brigge's. -

Een vreemd geslacht; en ver-vreemd van wat men de werkelijkheid noemt; want deze werd een bedrog voor hen, een valstrik, een voortdurend gevaar. Zij vervreemdden van de menschen, daardoor; en zochten de dieren; de dingen vooral - tot ook deze, als menschen, irreëel en bedriegelijk werden, en hen gingen

verraden. Daarop keerden zij volkomen naar binnen, en vergingen daar -. De werkelijkheid werd onwezenlijk; een dunne, doorschijnende laag, ten laatste, waardoor het wonder van hùn werkelijkheid kon verschijnen.

Dit geslacht is vermoeid <en uiterst-wondbaar, on waarschijnlijk-verfijnd>; door den strijd met de werkelijkheid; want die moest overwonnen, doorbroken om het wezen te zien; door het onafgebroken waken, nacht en dag om niet verraden te worden, om te luistren, daarnaast, naar de teekens der overzij; doordat het belaagd werd, door het Onzekere <wanneer zal het ons overvallen?>, door den nooitaflatenden angst, door den dood. Malte Laurids is van dit geslacht de laatste, en universeele erfgenaam. Dan, in Parijs, verarmend, wordt hij naar de verworpenen gezogen, en bij hen ingelijfd; langzaam, maar onweerstaanbaar wordt zijn verzet gesloopt. - Zoo vormt hij deel, ten laatste, van de zwijgende broederschap der ellende. -

Dit geslacht is vermurwd tot een uiterste wondbaarheid, tot een onwaarschijnlijke ontvankelijkheid. Deze werd het geheim van dit boek; want zij voelt, in de gebieden der vreemd-

ste onwezenlijkheid de fijnste schakeeringen als scherpe realiteiten; zij ervaart de uiterstdenkbare gedachten, en gevoelens, die nauwlijks-speurbaar zijn, als schokken. Zij schept een fluïdum waardoor het leven onzer verste vezels hoorbaar wordt; zij ontneemt aan het imaginaire de schemering: zij verscherpt het tot strakke, zij vergroot het tot meer dan zichtbare werkelijkheid. Zij is betooverend, en bewerkt een ommekeer: ge ziet den binnenkant der dingen; al uw functies van voelen en denken, van ervaren en waarnemen, worden tot een ondenkbare scherpte en kracht van ontvanklijkheid opgevoerd. -

Ik heb getracht van enkele hoofdwerken van Rilke in hoofdzaak het innerlijk en scheppend karakter aan te geven. Mogen deze samenvattende bladzij's naderbrengen tot zijn werk, dat soms tot het Groote behoort, en altijd bijna tot het bizondere.

Over El Desdichado van Gérard de Nerval

De dertien sonnetten die Gérard de Nerval onder den naam: *les Chimères* heeft samengevat, zijn rechtstreeks ontstaan uit den donkeren grondslag zijns wezens, en vormen van zijn poëtisch oeuvre de kern. Nooit drong hij tevoren zoó diep door tot de gronden des levens, nooit ervoer hij zoo smartelijk de volkomen vergeefschheid van God en wereld; nooit werd hij door worgender visioenen gegrepen, nooit bloedde hij zóo... Maar nooit ook verbeet hij, bij alle directheid, trotscher en koninklijker deze wanhoop, nooit werd hij, als schepper, zoo volkomen heerscher over zichzelf, den gekwelde; nooit steeg hij zoo licht, als bevleugeld omhoog naar het vluchtige zenith des levens, bevrijd en ontvoerd door de magische stijgkracht des woords.

De grondslag zijns wezens, het besef, dat niet enkel zijn hersens verteerde, maar zijn bloed en vezels doortrok; dat zelfs in zijn bloed den duisteren oorsprong nam, om daarnà door zijn folterend denken tot het doodelijk inzicht te komen, was van wat wij weten of wanen, het somberste aller geheimen: dat der vergeefschheid van alle, menschlijk en goddelijk

leven: van de vurige driften des bloeds en de duizelingwekkende tochten des geestes, den gang en het lot van sterren en steden, culturen en bloemen, van God, mensch en heelal.

De stelligheid dezer al-vergeefschheid vormt de ononderbroken onderstroom dezer verzen; soms gaat zij schuil achter machtige beelden; soms breekt zij, onweerstaanbaar - de laatste kreet zijner radeloosheid - dwars door het harde omhulsel der woorden, soms temt en breidelt hij haar tot een donker gonzende echo, maar altijd omwaart en vervolgt zij het sonore, statige schrijden der rhythmen, als een pantherachtig sluipende schaduw, een kansbeloerend, sprongklaar gevaar.

Twee krachten met name weerhouden hem zich als een veege, weerlooze prooi aan de laatste somberheid over te geven; zij voeren in hem, òm hem, met het duister besef dezer al-vergeefschheid een fellen, volhardenden strijd; zij laten hem niet aan de laatste wanhopige moeheid dan na een langdurig en koppig gevecht. Deze twee zijn zijn drift en zijn trots, of, om beide in éénen samen te vatten,

zooals ze in hem organisch een-en-ondeelbaar waren, tot de polaire tegenkracht van somberheid, moeheid, vergeefschheid...: zijn machtig, heerschzuchtigbloed. De strijd dier twee krachten vormt de tragiek van zijn wezen en werk.

El Desdichado

Je suis le ténébreux, - le veuf, - l'inconsolé,
Le prince d'Aquitaine à la tour abolie:
Ma seule *étoile* est morte, - et mon luth constellé
Porte le *Soleil noir* de la *Mélancolie.*

Dans la nuit du tombeau, toi qui m'a consolé,
Rends-moi le Pausilippe et la mer d'Italie,
La *fleur* qui plaisait tant à mon coeur désolé,
Et la treille où le pampre à la rosé s'allie.

Suis-je Amour ou Phébus?... Lusignan ou Biron?
Mon front est rouge encor du baiser de la reine;
J'ai rêvé dans la grotte où nage la sirène...

Et j'ai deux fois vainqueur traversé l'Achéron:
Modulant tour à tour sur la lyre d'Orphée
Les soupirs de la sainte et les cris de la fée.

Hoort ge hoe in dien prachtigen aanhef de drang naar het onmiddellijk en volledig openbaren der laatste waarheid over zichzelf wor-

stelt met een wrevelig weerstrevenden, laatdunkenden trots, die liever alles zou willen verzwijgen dan zich verneedren tot zelfbeklag? Twee keeren hapert hij, en het is, of een harde romeinsche zelftucht, die spreken veracht als lafhartig verraad, en bekennen schuwt als ont-eigening, sterker zal zijn dan de drang die hem drijft naar het woord, maar hij weet, dat in den magischen ban van de vorm de ziel niet alleen niet verraden, maar meesterlijk bedwongen zal zijn, en de slangen des levens, verlatenheid, angst... betooverd, bezworen - en tevens het hart voor enkle vervoerde momenten bevrijd. Maar twee keeren drijft het hem voort naar een moeizaam verworven term, die den voorgaanden echter in macht en ontzetting nog overtreft, en overtreffen moèt, wel-beschouwd, wil het hem verder voortstuwen en het zwaartepunt opheffen en verleggen uit het te vast verankerd rustpunt van den aanhef, een voorbarig genomen, en te stabiel evenwicht. Reeds in den tweeden regel is de welhaast in den aanvang verstarde beweging vrij-schrijdend geworden, en het lot van den tevoren nog slechts onbestemd-ongetrooste beslist en verhevigd tot dat van den onbeken-

den aquitaanschen vorst, wiens beeld de meest volstrekte, en tegelijk, in alle geheimzinnigheid meest concrete verlatenheid oproept: zonder burcht, zonder heir, in het holst van den nacht, verdoold en alleen...

Ma seule étoile est morte, gaat hij voort, en het is, of de nachtelijke verlatenheid, indien mogelijk, nog duisterder wordt; of hiermee, met deze uiterste wanhoop, het gedicht afbreken zal. Maar plotseling en beslissend springt dan het beeld op, dat hem, bij alle verlatenheid en rampzaligheid, losrukt en redt, omdat het hem van de hooge functie bewust maakt drager te zijn van het goddelijk instrument, en men voelt hoe ineens het binnenrijm: orte - niet alleen juist genoeg stuwkracht ontwikkelt om tot onder de verste syllaben van dien vierden regel te kunnen dóortrillen, maar ook en vooral dràag-kracht genoeg om het bijna-loodrecht-instorten der eerste drie regels te ondervangen en staande te houden in een nochtans zeer wankel, naar verder vallen neigend labiel evenwicht; en hoe ten slotte ditzelfde sonore rijm de beteekenis van het dragen een trotschen nadruk verleent, en het stempelt tot een verheven, maar sombre genade.

De herwonnen aandacht voor zijn verleden tast voort, en hij herinnert zich scherp de wilde en prachtige avonturen van zijn nu ondergaand leven; en in dit herdenken roept, smeékt nu zijn bloed, de trotsche, vurige hartstocht, die levens genomen heeft en verworpen naar driesten, achtloozen willekeur, dat de herinnering aan de bergen en zeeën, de landen en bloemen, die hij zoo onstuimig heeft liefgehad, hem door den dood niet geheel zullen worden ontnomen.

De herinnering, verscherpt door het naderend einde, roept uit verten van bijna-vergetelheid levens en daden op, die hij geleefd heeft; en nog eens slaat de vlammende hybris uit in den roep naar zijn godlijken oorsprong. Maar ook op aarde heeft hij grootsche en vurige daden verricht, want is hij Lusignan niet geweest, de felle krijgsman van den Tweeden Kruistocht, later koning van het heilig Jeruzalem?

Een woord roept een wereld op; herdenken rooft en verbruikt, even snel en fel als vroeger zijn hartstocht, levens en daden, eeuwen her en uiteen; maar nadat reeds een oogwenk te voren, in den slotregel van het tweede kwatrijn, het herdenken eener troostrijke lieflijkheid,

tot een trillende innigheid, ja welhaast tot een siddering van lichte vreugdige vrede verpuurd is, daarna uitsloeg in de kreet naar zijn bovenwereldschen oorsprong, verklaart het zich in den tienden regel tot een zoo sereene souvereiniteit, dat de nu nog nà-duizelende verrukking van trots en zaligheid: mon front est rouge encor du baiser de la reine - hem eén oogenblik opneemt in een onaardsch glimlachend geluk, dat alle geleden rampzaligheid én het snel aanwassend onheil, dat hem in enkele uren verzwelgen zal, eeuwen ver weg in vergetelheid rukt.

De herinnering snelt voort; doet hem een oogenblik toeven in den trillen den schemerdroom van het vrouwlijk halfduister der natuur, om dan ten slotte op te varen tot die koninklijke laatste strophe van dood-en-leven-overstijgende roekeloosheid.

Ik geloof, dat nimmer daarvoor of daarna dit in volkomen ongenaakbaarheid wegstaren over de wereld, dat van sommiger dichterschap de onontkoombare voorwaarde schijnt, in zoo grootschen trots en zoo laatdunkende verhevenheid is uitgedrukt.

Over Charlie Chaplin

Charlie Chaplin is de volmaakte, synthetische drager van den modernen geest. Hij is meer dan dat; meer dan de incorporatie van een mentaliteit, meer dan de samenvatting van kenmerken. Hij is de volkomen organisch moderne artiest en de volkomen organisch moderne mensch. Alles, wat zweemt naar egocentrisch zelfbeklag, naar romantisch-verdoezelde treurwilgerij, naar de late, loome sfeer der serres chaudes verliet en verwierp hij. Maar de twee trekken, die de essentieële momenten zijn der moderne gesteldheid, werden één in zijn bloed, en één in zijn magisch gebaar: hij voorvoelt den dreigenden ondergang dezer wereld duisterder, somberder dan de meest-apokalyptisch gestemde der dichters; hij zwerft door den dreunenden metropool, door den vliegenden sneeuwstorm, door de angst der prairiën doodscher en desolater dan één. Zaagt gij hem staan bij dien mageren grenspaal tusschen Mexico en United States? Stond iemand eenzamer, droever, berooider, verder verlaten van God en menschen dan hij? Maar hoe volkomen beheerscht hij dit!: nauwelijks siddert even zijn ooglid, nauwlijks vertrekt hij een spier van zijn mond.

Als een wervelwind overrompelt hij situaties, als een schrik slaat hij neer in het hart van een feestzaal. Plotseling wordt zijn rietje een scepter, zijn gedeukte hoedje een kroon. Plotseling, even plotseling, duikt hij weg in den maalstroom, teloor en verdwenen, spoorloos vervaagd. Hij heeft de soepelheid van een jongleur, de trillende feilloosheid van een slangemensch, den adem-beklemmenden durf van een acrobaat. Hij doorbreekt naar de kernen den gesluierden schijn; hij stoot het vertraagde hart van de wereld in gang; hij activeert het droomende, schijndoode ding, en het is in 'La Danse des petits Pains', of zij uit eigen werkzaamheid dansen, volkomen vrijmachtig en autonoom; of hij, op den achtergrond demiourgos, toeziet, nu hij hun sluimrende zielen ten leven blies. Creator en rampzalig-getroffene der creatie; flitsend doorgronder met het argeloos oog van een kind, vertrapte en heerscher; equilibrist, apokalyptisch equilibrist.

Indien er te leeren valt - en er valt véél te leeren - bedwelm ons dan niet met prae-rafaëlitische schemering; verduizel ons niet in den dreun der fabrieken; dompel ons niet in

de Lethe van surrealistisch zelfbedrog; laat ons met oogen open van pijn en verwondering in ‘La Ruée vers l'Or’ de volkomen bedwongen ondergang zien van een stervende wereld, en de verbijstrende aantocht van een nieuwe, gloednieuwe Orde!

Over Marnix Gijsen

De huidige Vlaamsche lyriek wordt geschaad door twee epigonismen: het eerste verwatert Van de Woestijne, het tweede <een schijn-modernisme> Whitman-Verhaeren; dit laatste wordt verder ten sterkste beïnvloed door het duitsche expressionisme, en het dadaïsme. De Vlaamsche dichter van heden heeft een hachlijke kans.

Maar hij heeft, als hij katholiek is, een voorsprong; met name op den hollandschen Jong-Katholiek. Deze laatste derft, en zeer pijnlijk, een krachtige poëtische traditie, die ons, heidensche vernieuwers, steunt en voedt. Hij moet in een sinds eeuwen renaissancistisch <paganistisch en calvinistisch> doorwoekerd land, ten eerste vechten, als het ware, om organisch-katholiek te worden; en ten tweede de - één moment abstract genomen - functie: talent, op dit moment in dit land, eveneens erfelijk- - paganistisch-<calvinistisch> - belast, tevoren minstens ontkleuren, ontsmetten, als ge wilt. Want negen keer van de tien vluchten de katholieke geloofsdrift en levensinhoud, op het oogenblik, dat de dichter zijn talent inschakelt.

De Vlaming heeft een ontzaglijken voorsprong:

hij woont dichter bij Frankrijk, hij leeft dichter bij de Middeleeuwen; hij is, nog altijd, organisch-katholiek, natuurlijk-katholiek; hij kan de overschroefd-extatische fictie niet bedenken, dat ge ten naastenbij gestigmatiseerd dient te wezen, om goed katholiek te zijn. In Vlaanderen leeft Sint Franciscus nog, maar hier, benoorden het Hollandsch Diep? Die ontgoocheling kunt ge u sparen.

Marnix Gijsen is anti-romantisch, en daarin een man van vandaag: want wij behoeven de scheemrende vervoering niet meer, noch de schaduw-omfloerste bedwelming, om, binnen de wanden des hemels althans, daar te belanden, waar de naglans schemert van het Paradijs, of de voorglans van een nieuw Eden. Stellig: wij sliepen in de tenten der duisternis, wij voeren bij nacht in sluipende booten over het doodenmeer; wij sluimerden, dronken van liefde aan den voet van nachts treurwilg; wij plukten de bloesems der sterren voor een blond meisje... maar er kwam nu een keer <o! om één nacht op de tinnen des duisters, eenzaam als een verloren vlag; vijand des lichts, van wereld en aarde, somber en trotsch; onze mond

een mes, ons lichaam een witte vlam, onze moed een koninklijk hert...>, maar er kwam nu een keer: wij ontdekten de aarde, de aardsche werkelijkheid, en veroverden haar.

Marnix Gijsen is realist. Ik weet nog geen juister woord. Ik zou willen zeggen: sur-realist, mits ge die term dan opvatten wilt in den zin, die Apollinaire en Cocteau er aan hechten, en haar vooral niet verwart met die voor het hachelijk isme van André Breton, dat niets is dan een mengsel van Freud en Dada. Hij erkent en aanvaardt de werkelijkheid, de levende realiteit, maar in tegenstelling tot de oudere realisten denkt hij niet haar <weer te geven> door de uitstalling en opstapeling van haar uiterlijke, zintuiglijk-waarneembare verschijningsvormen, maar dwars door den schijn grijpt hij de kern, door de huid in het hart.

Daarmee is het object verplaatst; de eenzelvige romanticus buigt zich over zichzelf, als Narcissus. De niet ego-, maar anthropocentrische<sur>-realist doorschouwt nu de wereld; zijn blik is een mes: hij snijdt een stuk uit het hart der werkelijkheid; hij scheidt, daarna, het

uiterlijk-ephemere van het innerlijk-essentieele; dat onderstreept hij <souligner, zegt Cocteau>; het beschrijven der uiterlijkheid wordt uiterstbesnoeid, en dient uitsluitend tot versterking van de suggestie: zoo ontstaat dan een overwerkelijk beeld <plus vrai que le vrai>.

De peinzende schemerblik van den romanticus verkeert, bij Gijsen, in een koel, nuchter, zakelijk kijken; klaar, scherp, eenvoudig. De beweging, springend van beeld tot beeld, van zin tot zin, is snel, schichtig, nauwkeurig. Ik geloof, dat al-kijkend zijn rhythme ontstaat: het is de projectie der lijn, die zijn diep-kervend kijken beschrijft; de draad, die figuren verbindt; de hulpstippellijn voor de ruimte-constructie; het verkrijgt de fataliteit van een dwingende zakelijkheid, de strenge droogheid van felle nauwkeurigheid; want zijn rhythme is a-muzikaal, niet enkel a-melodieus; nooit wordt het gestuwd door het bloed; het wordt nimmer een stèm. Gijsens gedicht is eenzijdigplastisch; een beeld, doorsneden van gedachten; een gedachte doorkruist van beelden: denkbeelden, flitsend en statisch tegelijk, overmachtig, meer-dan-levensgroot.

De wijze van beelden is weergaloos-suggestief; de wijze van voelen sober, innig, sterk, teeder, doordringend, navrant. De verhoudingen tusschen de figuren, jarenlang wellicht voor hen- en hem-zelf onbewust, doorschouwt hij plotseling in strenge naaktheid <en toch in hun naaktheid verraadseld, zegt Coster uitstekend>; zijn oog werpt x-stralen: hij geeft de röntgen-photo der ziel. - Zijn ervaring is schamper navrant; tragisch, dikwijls, maar zonder provinciaalsche, burgerlijk-geëpateerde ergvinderij; van een zachte beschroomde deernis, wars van alle overgevoeligheid; en ontwapenend schuchter, soms.

De wijze van vormgeven sluit hierbij aan: bijna gepraeoccupeerd-a-literair; de techniek wordt beperkt tot het strikt noodzakelijke: enkele rijmen houden het beeld in stand; het rhythme ontleent zijn dwang aan een strakzakelijk noemen, aan een feilloos-vaststellende nuchterheid. De atmosfeer is, generaal gevoeld, koel, parelgrijs, vroeg, morgenlijk; van zeewind doorstroomd; krachtig, zacht-prikkelend, ruim.

De bezwaren: als hij het gegeven niet weet

te doorstralen tot op de kern, blijft hij steken in een triviaal geval; de onevenredigheid tusschen de starre ernst van zijn woorden en de futiliteit der materie, werkt háast ridicuul <De Bloemenvaas>. Het rhythme, niet lenig, niet soepel genoeg, verbrokkelt licht. De atmosfeer, waarin de gestalten leven, wordt wit, krijtwit soms, lijkwit van plotselinge schrik door de magnesiumlichtonthulling; van een hospitaalachtige kaalheid en kilheid. Ik raak hier de kern: waar Gijsen's gedichten mislukken, ligt dat aan een zekere dorheid, droogheid, schraalheid van gevoel. Die verklaart voor mij de niet talrijke zwakke en slechte plekken in zijn werk. De neutrale gedeelten zijn grooter. Maar wat deert dat, per slot?

Gijsen's bundel is voor een goed deel prachtig; de ondertitel: Het Huis verzamelt zijn meesterstukken. Die behooren tot de beste dingen der nieuwe poëzie. Nà Van de Woestijne... Gijsen; na Gijsen...? Ik citeer hier een der minder bekende verzen, voor het gemiddelde van zijn aard en vermogen kenmerkend en instructief:

De mislezer <zondagmis: 12.15 u.>

‘...sicut vermis’

Hij is een arm, oud man,
de grijze mislezer met zijn kaal hoofd,
en die der wereld niet behagen kan.

Onder het krakend geweld van goud en brokaat,
voor een snobsenpubliek leest hij de Mis,
gansch in het wit.
Hij kent de overspelige vrouw die recht staat,
en de woekermeneer die daar zit.
Hij is simpel en moe,
hij beseft de zonde en den strijd, diep en fel:
de vrouw die de wimpers luifelt
en van den man het wulpsch oogenspel.
Hij weet de verwaandheid
van dit rijk geslacht
en hun trots op vleesch en kleed.
Hij murmelt zijn snelle gebeden heel zacht
en buigt zijn kaal hoofd
in leed.

Hij spreekt geen woord
hooger dan de kabbel-lijn van één toon.
Hij is eerbiedig en oud
en de nederigste man in Gods woon.
Hij opent de armen en teekent een fel kruis:
onder die zegening gaan de vunze vrouw
en de dikke meneer lachend naar huis;
zij hoorden een half uur, verstrooid,

zijn onhoorbare taal.
Maar hij schouwt hen aan
met de droefheid van Job op zijn vaalt.
Onder de vracht van goud en brokaat,
bidt hij stil en gebroken.
Hij is eenvoudig en oud
en zijn kennis is in simpelheid verdoken.

Zijn schoenen gapen: zijn hoed heeft kleur noch
vorm.
Maar hij bidt kindsch en eenzelvig naar Christus,
die hangt boven d' aarde ‘lijk een worm’.

Over Van Schagen

Ik heb het werk van Van Schagen, dat ik vluchtig en bij flarden kende, in zijn geheel en grondig herlezen, en ik ben, na deze lectuur, uitermate verheugd, maar niet minder verwonderd, zuivere sterke poëzie daarin te vinden.

De houding <de houding der houdingloosheid> namelijk, die den nog nader te omschrijven grondslag vormt van zijn werk, schijnt mij - om maar zeer kort te gaan - anti-dichterlijk en anti-creatief.

De kern van zijn wezen - maar kern is een veel te hard en rond woord daarvoor - de grondstroom ervan, is inderdaad de goddelijke onverschilligheid, de al-omarmende indifferentie, het is een zacht, een bijna zachtplagend, ironisch vereffenen van de felste contrasten, een glimlachend, langzaam-maar-zeker ontkleuren, één-kleuren van alle schakeering; het is een onderscheidloos al-aanvaardend liefhebben van de subliemste en laagste vormen van leven, òmdat ze leven; het is een grootsch heidensch pan-vitalisme. Het is een eentonig egaliseeren der waarden, een geleidelijk, lijdelijk verzet tegen de verticale, hiërarchische functies van het creëeren; een ondermijnend ge-

duldig sloopen van den grondslag aller cultuur. Het is, ten slotte, een breed, horizontaal verlangen om te vervloeien, en zich te onteigenen in het vormelooze; in het grenzenloos-vervlietende stroomen te worden opgenomen, en opgelost. Liever plant nog dan ster, liever schuim dan schelp.

De dichter is anders: zijn wezen is waarlijk een kern; hij is nooit onverschillig, zelfs niet, juist niet, goddelijk onverschillig; hij is - en ten sterkste - vèr-schillig, menschelijk-verschillig, als ge wilt. Hij, in stêe van critiekloos te aanvaarden, keurt en weegt; scheidt, onderscheidt. Hij ontvangt niet, afwachtend, wat hem toevalt, maar neemt, grijpt wat hem dient. Hij is anti-ironisch en anti-irenisch. Hij haat de glimlachende vereffening, die de matte spotvorm is der gespannen verevening, die hij zoekt; van het sidderend evenwicht, dat hij bestreeft. Hij wischt geen contrasten uit, maar hij schept ze, hij schérpt ze zich: want daartusschen wringen de spanningen, die hij tot klare verhoudingen dwingen wll; tot evenredigheid adaequaat - zoo hij slaagt - aan de spanningen in zichzelf. Hij haat het breede vormlooze vervloeien; hij vormt, en schept

grenzen, omdat grenzen alleen grenzeloosheid vermoeden doen; hij neemt, kiest brokken der eerste grenzenloosheid, de eindeloos-uitgebreide natuur, de materie, de vormlooze stof, de chaos... om die om te scheppen, te ordenen, te creëeren tot een nieuwe wereld <latent aanwezig in de oude>, die de voorspiegeling der tweede grenzenloosheid wordt, van den kosmischen geest. Hij kneedt en knecht - knechtend haar ordenend naar de haar eigen, onbewuste orde, en haar alzoo bevrijdend - hij kneedt en knecht de vrouwelijke, weeke natuur. Hij is strijdbaar, heerschzuchtig.

De poëzie van Van Schagen is veelal prozaïsch, en zijn proza zelden poëtisch: de bespiegelingen erin dikwijls grenzenloos monotoon; de impressionistisch gevoelde en gevormde atmosfeer altijd uitstekend gesuggereerd <Narrenwijsheid I en December, bijvoorbeeld>; de beminnelijke ironie soms ternauwernood niet triviaal <maar verheven of triviaal gaan hem niet aan>; de vondst, de gemaklijke vondst bijwijlen hinderlijk lang volgehouden en gevarieerd <Narrenwijsheid III en Kentering>. De philosophische inslag, het indifferentisme

is duidelijk Indisch; de beweging sleependvermoeiend soms.

Ik moet nog een oogenblik stilstaan bij een grondtrek van dit werk, die anti-formeel, anti-cultureel is. De zaak is hier niet, dat ik in een oratio pro domo het statische vers, naar Coster's onderscheiding, zou willen verdedigen tegen het dynamische; het gekristalliseerde tegen het stroomende, <het is trouwens de vraag, of een uitsluitende verdediging mijnerzijds van het statische vers een oratio pro domo zou zijn; en het levende vers is statisch-dynamisch inéénen>, de zaak is, dat de vorm verdedigd moet tegen de vormeloosheid, en de cultuur tegen de natuur. De rousseauistische hang en drang in Van Schagen naar de natuur - met dien verstande, dat hij een màn is, en Rousseau nauwelijks - is een volkomen begrijpelijke reactie tegen een formalistisch <niet: formeel> geworden cultuur. Maar als hij dit doorvoert, blijft doorvoeren tegen de formeele cultureele, anti-natuurlijke poëtische-vormdrift zelve, zal hij zijn ingeschapen dichterschap ontzaggelijk schaden, blijven schaden: want telkens reeds wordt zijn

dynamiek door eindeloos uitrekken ontspannen tot vormlooze statiek, en het stroomen gesmoord in een poel.

Soms echter schrijft Van Schagen inderdaad bezwerende poëzie; van een geheimzinnige, koppig-doordringende, donkere, langzaam-onverzettelijke kracht; van een bijna boersche, ploegende kracht; bij alle atmosferische teerheid en interne fijnheid grootsch, klaar en manlijk.

Zoo ontstond Voor Rogiertjes Moeder, een der prachtigste stukken uit onze nieuwe literatuur.

Appendix

Over de verhouding van leven en kunst
Fragmenten uit een lezing

Voordat ik overga tot de lectuur uit mijn werk, wil ik eerst enkele punten bespreken, die mij van essentieel en actueel belang toeschijnen. Ik doe dat niet, omdat ik het volstrekt onontbeerlijk vind, dat er nóg meer getheoretiseerd wordt, maar omdat ik uit verschillende uitlatingen van den laatsten tijd moet opmaken, dat er in verkeerde richting getheoretiseerd is. Was dat niet het geval, dan zou het verkondigen van de meeningen, die ik bedoel, en die ik direct zal noemen, eenvoudig onmogelijk zijn. Want er kan over deze quaestie - en deze quaestie is, om u niet langer in 't onzeekre te laten: de verhouding tusschen leven en kunst - geen redelijke twijfel bestaan. De verhouding van leven en kunst is de grondslag der aesthetiek, en die grondslag staat vàst, onverwrikbaar.

Ik spreek van dén grondslag der aesthetiek. U zult mij wellicht in stilte verwijten, dat dat wel wat héel eenzijdig en rigoureus is... er

kónden toch wel eens méer dan één opvattingen bestaan... Ik geef dat onmiddellijk toe, maar ik kan niet toegeven, dat al die opvattingen juist zouden zijn. Er is maar één waarheid, en wie het anders zegt, zegt het precies en volkomen verkeerd. Er is ook maar één grondslag der aesthetiek, en niemand heeft die zonder onherstelbare schade miskend of verwaarloosd.

De zaak waar het hier over gaat, is de verhouding van leven en kunst, en de doodzonde, waar het hier tégen gaat, is de opvatting, die leven en kunst scheidt. De eene groep doet dat, om kunst en kunstenaar denigreerend en hoonend parasieten op het leven te noemen, en de andere om in naam der kunst het leven te verachten en te negeeren. De waarheid is anders; ze ligt hier Goddank niét in het midden, maar eenvoudig heel ergens anders. De waarheid maakt wel een ònderscheid tusschen leven en kunst, maar géen scheiding. Kunst en leven zijn, om onvervalscht hollandsch-enbollandsch te spreken: ongescheiden-onderscheiden één. Leven en kunst van elkander scheiden, zegt Kelk, eindigt met beider dood.

Den oorsprong van het kunstwerk duiden wij aan met den verbijsterend-ontoereikenden, maar weergaloos-evocatieven term: léven. En de eerste onontkoombare voorwaarde voor krachtige kunst is in den dichter een intens en overvloedig leven, - stormend of teeder, vurig of duister, duivelsch of serafijnsch. De waarde van een kunstwerk zal - om even vooruit te loopen - worden bepaald door de mate waarin intens leven in intense poëzie is omgezet, maar de áard van het leven, voor en ná de kunstdaad, is indifferent. De intensiteit beslist, en niet het gehalte. Door de zaak zoo te zeggen, stel ik mij op vitalistisch standpunt, en blijf moreel onverschillig. 'n Jaar geleden hebben Bernard Verhoeven en ik in De Nieuwe Eeuw over deze quaestie gepolemiseerd. Ik verdedigde toen, wat ik nu nog verdedig: een sterk leven rechtvaardigt zichzelf. De waarde ligt in de dichtheid der vitaliteit. Verhoeven, als goed Katholiek, moest natuurlijk het tegendeel beweren; en hij stelde scherp daartegen in: de waarde van leven en kunst wordt bepaald door de meta-vitalistische en meta-aesthetische normen van goed en kwaad. Hij moest eindigen - of liever beginnen -

met de ethische eisch, die de richting, het gehalte van den levensinhoud stelt boven de intensiteit; hij maakte de aesthetische normen aan de ethische hiërarchisch ondergeschikt. - De levens-intensiteit wordt gericht en verdicht, geef ik toe, en misschien zelfs bepaald, door den strijd tusschen goed en kwaad.

De meening bestaat, dat poëzie de onmiddellijke uiting zou zijn van het leven. Een dichter zou niet anders hebben te doen dan het complex van gevoelens en gedachten, van indrukken en associaties - kortom: het vitale gegeven voor zijn gedicht in een: mooie <ik vermoed: een afschuw'lijke schijn-> vorm, over te gieten, zooals dat heet. Deze meening vergist zich: want als het leven eenvoudig - natuurlijk niet àl te slordig en morsig - maar hoefde overgegoten, zou de dichter een trechter, en de substántie leven dezelfde zijn als de substántie kunst; en dat is niet het geval: poëzie ontspringt aan het leven, en is leven, maar de levenssóórt voor het scheppen is een andere dan daarná: het leven wordt in het scheppingsproces ómgezet, omgevormd. Een dichter is - om het technisch te zeggen -

een transformator: hij brengt electriciteit op een hoogere spanning. Of - een ander beeld, een baldadig aforisme, naar ik hoor -: graan des levens wordt omgestookt tot jenever der poëzie.

Dit beeld is nog verder instructief: het drukt uit, dat er een groot quantum leven gevorderd wordt; dat er òvervloed aan vitaliteit wordt gevraagd. Kunst is - om opnieuw een uitspraak van Kelk te citeeren - het surplus van den overcompleeten mensch. - Misschien is de term: omstoken toch eenigszins te eenzijdig: er bestaat een soort poëzie - en lang geen geringe - die wellicht beter een andere aggregatie-toestand van leven genoemd kan worden dan een omzettingsproduct. In dit soort dichtkunst is het leven substantieel bijna hetzelfde gebleven; het is - en als ik: alleen-maar zeg, bedoel ik dat volstrekt niet denigreerend - het is alleen-maar van aggregatie-toestand veranderd. Ik denk nu aan de poëzie van Mevrouw Roland Holst en van Bloem. Jenever, - klare jenever, pour ainsi dire - is het werk van Nijhoff; of: misschien is het een met duizend geheime recepten toebereide likeur. - Er is een soort kunst, die werkelijk

zwárte kunst is, een soort alchimie, en daar doet die van Nijhoff mij dikwijls aan denken.

Ik heb er intusschen al op gewezen, dat de term: uiten de werkzaamheid van het creëeren in geen verste verten benadert. De uitdrukking: omstoken geeft aan, dat dit scheppingsproces warmte vordert, en warmte is - als mijn geheugen mij niet bedriegt - een vorm van: arbeid; de functie van het creëeren vraagt energie. De scheppingsdaad, die het ongevormde leven, de materie gestalte en vorm geeft, is de levensfunctie bij uitstek; en voor den dichter de essentieele. Creëeren is niet een slordig en haastig morsen met sentiment, maar een beheerscht en langzaam - bij alle vurigheid een beheerscht en langzaam arbeiden. Nooit leeft een dichter intenser dan in zijn werk, onder zijn werk, als ge wilt. De scheppingsdaad wordt de meest gespannen wijze van leven. Ik geloof, dat de toppen van Dostojewski's inderdaad veelbewogen leven, zuiver-vitalistisch beschouwd, niet de momenten waren toen hij de doodstraf ontsnapte, of terug uit Siberië kwam, maar de duizelingwekkende oogenblikken, dat hij Rogoshin en Iwan, Al-

joscha en Stawrogin opriep uit het niets!

Zoo was de matérie tot een kunstwerk het léven, zoo blijkt nu het scheppend vermogen de lévensfunctie bij uitstek: in haar zijn leven en kunst opnieuw, nu functioneel, verbonden: want zij formeert de potentieele chaos van leven tot de reëele kosmos der poëzie.

En alleen, wie nooit één regel waarachtige poëzie heeft geschreven, of de creatie ervan reproduceerend aan den lijve ervaren, kan de nonsens bedenken, dat de dichterlijke functie een steriele faciliteit zou zijn. Poëzie is geen wasbleek vegeteeren, maar een verhevigd vervullen. De essentieele kernen van leven worden in haar en door haar op de wijze der schoonheid geopenbaard. In de scheppingsdaad léeft de dichter met alle organen: hart en hersens, bloed en geslacht.

De poëzie-zelf - ik hoop, dat het u langzaamaan duidelijk wordt - uìt en doòr het leven geformeerd, ís ln zichzelf een lévend organisme. Indien het u trekt het interne leven van gedichten nauwkeurig, of nauwkeuriger, te leeren kennen, kunt ge niet beter doen dan Nij-

hoff's critieken lezen: hun groote beteekenis is, dat zij met dikwijls onnavolgbare scherpte het eigen-leven van het gedicht ontleden. Ik geloof niet, dat iemand in Holland het gedicht-als-zoodanig, het zelfstandige, autonome taalorganisme, het ding-van-het-gedicht, zooals hij zegt, dieper en volledíger begrijpt dan hij. De aesthetiek in engeren zin <de critische methode! van>: het doorgrondend beschrijven van de krachten, waardoor een gedicht zich beweegt, en de wetten waarvolgens het zich gedraagt, beheerscht hij volkomen. - Maar de manier van beschouwen, of juister nog: de neiging waaruit die manier van beschouwen ontstaat, lijkt mij allerminst ongevaarlijk. - Vooropgesteld: niet voor hemzelf: ik geloof, dat voor hem allereerst wel de zin geldt van Wichman: gevaar is niet gevaarlijk; zijn avonturiersgeest, zijn avontuurlijk intellect, althans, schépt zich gevaren om die te trotseeren, <of om er een spiegelgevecht mee te leveren>. Ik zou willen zeggen: zijn beschouwingswijze is paedagogisch-gevaarlljk, want door eenzijdig de aandacht te vragen voor wat hij zelf heeft genoemd: de geestkracht der kunst, en de zelf-werkzaamheid van de vorm,

kan zij - met name bij tallooze jongere dichters - zich steriliseerend daarop gaan concentreeren, en afgeleid worden van de oorsprong en draagkracht der kunst.

Ik zeg niet, dat Nijhoff kunst en leven, die niet te scheiden zijn, werkelijk scheidt, maar hij legt zoo overwegend den nadruk op het kunstwerk-zelf, dat hij den oorsprong ervan - natuurlijk alleen in de practijk van zijn critiekschrijven - er vaak om verwaarloost. Zoo kan, in haar uitwerking, zijn aesthetiek, zijn critische methode, die juist het leven van een gedicht wil doorgronden, omslaan in haar volkomen tegendeel: een sectarisch, dor formalisme; en de verstarde stelling kan eruit worden gelezen - en wordt eruit gelezen - dat een kunstwerk niet alleen in-zichzelf, maar ook uit- en om-zichzelf zou bestaan.

Ik deel Nijhoff's inzichten over het interne eigen-leven van het gedicht volkomen. Ik heb er veel van geleerd, maar ik heb ze tevens over hun eigen grenzen gejaagd, door het leven, den oorsprong, denigreerend de enkele aanleiding, het voorwendsel tot het gedicht te noemen. 'n Woedende reactie tegen hen, die durfden beweren, dat een dichter een parasiet op

het leven zou zijn, heeft die charge natuurlijk bevorderd. Maar ik herroep die uitspraak bij dezen. Een kunstwerk is een andere aggregatie-toestand van leven, en draagt in zichzelf - om een voortreffelijken term van Houwink te citeeren - zijn eigen levenskracht. - Daarom is de dichter voor alles de intens- en overvloedig-levende. Daarom haten wij misschien niets ter wereld onverzoenlijker dan de epigonen; niet in de eerste plaats, omdat ze slechte gedichten schrijven, maar omdat zij vegeteeren en parasiteeren: ze zijn anti-vitaal, en anti-créatief. De critiek heeft haar taak tegenover hen slecht gedaan. Want als ze hen werkelijk had verdelgd onder de terreur van haar veto, zouden de twee of drie, die mooglijk ontsnapten, geen pen meer durven hanteeren. Ik geloof dat Slauerhoff gelijk heeft: wij moeten niet tegen hen schrijven, we moeten ze doodslaan.

Ik wil nog een enkel woord zeggen over de uitwerking der poëzie, want misschien is er een anti-alkoholistisch gezicht betrokken, toen ik de woonplaats der muzen van den Helikon naar Schiedam verplaatste. Heel summier ge-

zegd is dan mijn ervaring, dat ik in een kunstwerk het leven gezuiverd onderga, en dat poëzie de eenige kracht is ter wereld, die als stimulans tot vernieuwd en verhelderd leven nooit, maar dan ook nooit heeft gefaald.

***

De feiten zijn, dat sinds '80 de lyriek in onze literatuur de essentieele plaats inneemt, en haar overheersching groeide en groeit met de jaren.

Drama en epiek zijn diep in verval, en het overwicht der lyriek binnen de creatieve productie is een hachelijk symptoom, zelfs in een land als het onze, waar dit altijd min of meer het geval was. Want lyriek die geen volkslied is, is het werk van den eenling, den geïsoleerde. In cultureel-sterke tijden leeft het drama, het epos. De huidige verhouding, of wanverhouding van lyriek tegenover epiek en dramatiek, is het onmiskenbaar symptoom van een vervalperiode, van een laat-individualistisch tijdperk. Ik wil hierop wijzen, omdat men beweert, dat het onderscheid tusschen de Tachtigers en de jongste dichters fictief is, omdat beiden individualisten zijn. Maar het onder-

scheid tusschen Tachtig en ons ligt ergens anders. <Ik zal straks zeggen: waar>.

Inderdaad: én wij én Tachtig zijn individualisten; maar dat zijn, in hart en nieren zelfs zij, die met radicale of lapmiddelen het individualisme bestrijden: de Katholieken en communisten eenerzijds, en de zachtzinnige humanisten anderzijds. Individualisme is de kern en de erfenis - misschien moet ik zeggen: de bijzondere erfzonde van 5 eeuwen renaissancistische cultuur. Daar ontkomt niemand aan. In dien zin zijn wij allen losgeslagenen, verwilderden, vrijbuiters, kapers... Dat is niet enkel een kenmerk, dat Slauerhoff aan Gorter verbindt, dat verbindt hen samen, met àlles wat daartusschen ligt, aan de Renaissance; en ik kan het individualisme niet anders zien dan als noodlot. De befaamde ontwaking der persoonlijkheid, het vrij worden van den mensch, voerde rechtstreeks en onverbiddelijk tot isolatie, verschrompeling en bandelooze eenzaamheid. Zelfs vitalistisch is het niet te verdedigen: het is niet waar, dat wij grootscher en sterker leven dan een middeleeuwer; ook ons bloèd is moe en somber geworden.

***

Tusschen de jongste dichtkunst en die van Tachtig is het onderscheid van anderen aard; dat blijkt het sterkst uit de gewijzigde verhouding tot de werkelijkheid. Tachtig, ontwaakt uit een dorre, schrale moraal, of veeleer uit een schijn-moraal, uit verschrompelde hypocriete preutschheid en groezeligheid, sprong op, met een schreeuw. Bloed, dat toch wel heel sterk moet zijn, om in twee eeuwen niet tot azijn te verzuren, werd plotseling en heerschzuchtig gewekt. Spieren en zenuwen werden gespannen, een jong, wild lichaam stond op. Duizelig, duizelend en duizelingwekkend heeft het zich in het leven gestort, in de tastbare realiteit: met de natuur heeft het feesten gevierd, dronken, tuimelend en dionysisch. De hollander had twee eeuwen lang op zoethout gebeten, nu wilden de jonge tanden èindelijk iets anders. - De natuur was een lichaam, hun verhouding ertoe zuiver-zinnelijk: ze moeten met bloemen hebben gefluisterd, en de struiken gestreeld. De oorsprong, de kern, de kracht en de pracht van Tachtig is een natuurfeest geweest, een panische bruiloft der zinnen - <er is evenveel reden de kunst van dien tijd sensualisme als realisme, of naturalisme te

noemen>. De jonge dichter van Tachtig was een prachtig wild dier. - Ik wil niet zeggen, dat de jonge dichters van vandaag dat niet zouden zijn, maar dit stuk van hun leven wordt niet de essentieele materie voor hun poëzie.

***

Drie kunstvormen, - bewegingen, - richtingen, als ge wilt, beheerschten omstreeks 1918 Europa; zij zijn als afzonderlijke stroomingen nu grootendeels om niet te zeggen geheel en voorgoed voorbij, maar zij doen duidelijk of verborgen in alle moderne kunst hun invloed nog gelden. Het is niet waar, dat de z.g.n.-ismen vooral kortstondige krankzinnigheden zijn geweest; in de eerste plaats waren het krachten, die de europeesche kunst der laatste decennia uit tallooze vormen van conventioneele verstarring hebben bevrijd. - Ik behandel er, kortweg, twee.

Ten eerste het futurisme. Dat is eenerzijds te beschouwen als de consequentie, maar dan tevens als de uiteenvalling van het impressionisme, want het streven was: het verzamelen van een maximum van indrukken, in een mi-

nimum van tijd. - Nieuw was daarin het ten toppunt voeren der: snelheid. De futuristen wilden a.h.w. den tijd zoo snel doorrazen, dat de eene minuut de andere inhalen zou, en het ná-elkaar van indrukken en evenementen een náast-elkaar werd, en de tijd overwonnen in gelijktijdigheid <simultanéité, hun kernprincipe>. Voorzoover kunst overwegend aan den tijd is gebonden <muziek, dans, poëzie...>, is dat streven natuurlijk mislukt, maar in de overwegend-ruimtelijke kunsten slaagden zij wel: er zijn schilderijen, van Severini bijvoorbeeld, waarin de tijd zoo bliksemsnel doorraasd wordt, dat de eéne seconde werkelijk de andere schijnt ìn te halen: dan is de totale eind-suggestie: de duizelingwekkende schijnstilstand van een vliegwiel.

De expressionisten maakten den mensch weer het centrum van het heelal. Als bij de impressionisten de mensch <de mikrokosmos> de oneindig-verkleinde weerspiegeling werd van de wereld <de makrokosmos>, dan werd bij de expressionisten het heelal de oneindig-vergroote projectie van den mensch. Expressionisme is centri-fugaal: de mensch explodeert in de

ruimte. Impressionisme is centripetaal: de ruimte stroomt samen in den mensch. Expressionisme is antropocentrisch, de natuur wordt anthropomorph.

De 3 hoofdzakelijke -ismen samen <het derde, dat ik hier niet behandel, is natuurlijk het cubisme> kenmerken zich tegenover naturalisme, sensualisme en romantiek door haar gerichtzijn op het hart van de werkelijkheid. Want de moderne dichter wantrouwt de natuur, de verschijning, de schijn, de huid der werkelijkheid. Daarom doorboort hij haar, op zoek naar de kern. Hij neemt geen photo's van de uiterlijkheid, maar röntgen-photo's van het innerlijk organisme. Hij doorgraaft de opperlagen naar het verborgen goud. Hij is ontdekkingsreiziger met de reisdrift van Sven Hedin, en de scherpe zakelijkheid van een ingenieur. Hij verijlt niet in romantische fata-morgana, hij is ingesteld op de onmidlijke realiteit. Hij is nerveus, dynamisch-geladen, snel, gedecideerd, Hij droomt niet; zijn oog is niet befloerst door tranen. Hij is helder, gespannen, weerbaar. De moderne poëzie is martiaal en speelsch, forsch en slank tegelijk, niet kwij-

nend, niet sentimenteel. Natuurlijk wel vol gevoel, maar dat bestaat niet <alleen> uit de zuchten en klachten van het hart, maar <liever> uit heldere vreugden, en de zonneklare vermetelheid van jonge dieren, en het morgenlicht. - En de somberheid, het visioenaire voorgevoel van het wereldeinde, den apocalyptischen ondergang, is erin bedwongen en verhard door een vastberaden, verbeten beheersching.